

Tijdlĳn – Van *Machtergreifung* tot capitulatie

Deze tijdlĳn behandelt kort de belangrijkste gebeurtenissen vanaf 1933, het jaar waarin Hitler tot kanselier werd benoemd, tot 1945, de capitulatie van Duitsland. In de tijdlĳn zijn zowel Duitse als Nederlandse gebeurtenissen opgenomen.

1933

30 januari: Hitler wordt tot Rijkskanselier benoemd

Na een onrustige periode met veel kabinetswisselingen werd Hitler door Rijkspresident Paul von Hindenburg op 30 januari 1933 benoemd tot Rijkskanselier van Duitsland.

27 februari: de Rijksdagbrand in Berlijn.

De brand in de Rijksdag, het Duitse parlamentsgebouw, had grote gevolgen. Naar verluidt werd de brand aangestoken door de Nederlandse communist Marius van der Lubbe. Voor Hitler was dit een goede mogelijkheid om een gewelddadige campagne tegen de communisten te beginnen. Naar aanleiding van de brand vaardigde Hitler de volgende dag de 'Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat' uit, waarmee de grondwet in wezen buiten werking werd gesteld en de rechtsstaat werd opgeheven.

20 maart: de oprichting van het eerste concentratiekamp.

Concentratiekamp Dachau, in de buurt van München, herbergde aanvankelijk politieke tegenstanders van het regime. Na de machtsovername van Hitler in januari werden her en der spontaan kampen opgericht waar tegenstanders gevangen werden gehouden. Dachau was het eerste 'professioneel' opgezette kamp. Vanaf 22 maart 1933 was het kamp in gebruik, totdat het op 29 april 1945 door Amerikaanse troepen werd bevrijd.

23 maart: invoering van de machtigingswet in Duitsland.

Op 5 maart 1933 waren er verkiezingen in Duitsland. De NSDAP had gehoopt een absolute meerderheid te halen, maar behaalde slechts 43,9% van de stemmen. Door dit tegenvallende resultaat voerde Hitler een grondwetswijziging door: de machtigingswet. Door deze wet kon Hitler vier jaar lang regeren en wetten uitvaardigen, buiten de Rijksdag en andere constitutionele organen om. Met 444 van de 538 stemmen vóór de wet, zette de Rijksdag zichzelf buitenspel. Na invoering van de wet werd begonnen met de Gleichschaltung (gelijkschakeling) van de Duitse samenleving. Politieke oppositie werd onmogelijk gemaakt en de Duitse bevolking werd heropgevoed naar de normen en waarden van de nationaalsocialistische ideologie.

April: in Nederland werd het 'Comité voor Joodsche Vluchtelingen' (CJV) opgericht.

Het CJV was een hulporganisatie voor Joodse vluchtelingen in Nederland. De Nederlandse regering hanteerde het beleid dat liefdadigheidsinstellingen verantwoordelijk waren voor de opvang van vluchtelingen. Daarnaast zag de regering Nederland als doorgangsland, niet als vestigingsland. Het CJV volgde het regeringsbeleid. De organisatie zamelde geld in om de vluchtelingen te steunen en bemiddeld ook bij emigratie, uitreizen en verblijfsvergunningen.

14 juli: alle partijen behalve Hitlers NSDAP werden verboden in Duitsland

1935

16 maart 1935: 'Gesetz für den Aufbau der Wehrmacht' .

Met deze wet regelde Hitler de herbewapening van Duitsland. Hoewel in het Verdrag van Versailles (1919) was bepaald dat Duitsland bijna volledig ontwapend moest worden, volgden er geen maatregelen nu Duitsland weer tot bewapening over ging.

15 september: Hitler kondigt de Nürnberger Rassenwetten af.

Het belangrijkste doel van de wetten was om te definiëren wie er Joods was en wie Duits. Met de wetten verloren de Duitse Joden hun burgerrechten. Joden in overheidsdienst werden uit hun functie ontheven, Joodse ondernemers werd verboden vrouwelijke Duitsers in dienst te nemen, Joden mochten niet meer trouwen met niet-Joodse Duitsers, seksuele omgang tussen Joden en niet-Joden werd verboden en reeds gesloten huwelijken tussen Joden en niet-Joden werden onwettig verklaard. Tevens werd met de wet het hakenkruis de officiële Duitse Rijksvlag.

1936

7 maart: Duitsland bezet het Rijnland.

Met het Verdrag van Versailles werd na de Eerste Wereldoorlog bepaald dat dit belangrijke industriegebied gedemilitariseerd werd en in handen kwam van Frankrijk. In 1935 sloot het gebied zich door een volksstemming weer aan bij Duitsland. Het jaar daarop bezette Hitler het Rijnland en werd het gebied weer herbewapend. Hoewel er protesten klonken uit Frankrijk en Engeland, werd er niet ingegrepen.

25 oktober 1936: as Rome-Berlijn.

Nazi-Duitsland en het fascistische Italië onder leiding van Il Duce Mussolini sluiten een bondgenootschap. Hitler had Mussolini's steun nodig voor de toekomstige Anschluss van Oostenrijk, Mussolini wilde de steun van Hitler om Italië uit het Europese isolement te krijgen. In de jaren die volgden breidde het bondgenootschap van de Asmogendheden zich steeds verder uit met Japan, Bulgarije, Hongarije, Roemenië, Slowakije, Kroatië en Iran en Irak (beide tot 1941).

1938

12 maart: Anschluss met Oostenrijk.

In februari 1938 stelde Hitler de Oostenrijkse kanselier Kurt Schuschnigg een ultimatum en dreigde met een invasie. Onder zware druk zwichtte Schuschnigg om af te treden en zijn landgenoot en nazi Arthur Seyss-Inquart (de latere Rijkscommissaris van Nederland) tot zijn opvolger te benoemen. Schuschnigg richtte zich nog tot de Britse regering voor steun, maar kreeg geen reactie. Enkele weken later trad hij af. De Duitse Wehrmacht trok Oostenrijk binnen en werd vol enthousiasme verwelkomd. Oostenrijk verloor zijn onafhankelijkheid. Het Britse parlement verklaarde er niets verdachts in te zien dat twee gelijkwaardige leiders overeengekomen waren dat de onafhankelijkheid van het ene land werd opgegeven ten gunste van de andere.

30 september: ondertekening Verdrag van München.

Frankrijk, Engeland, Duitsland en Italië sloten in dit jaar het verdrag van München, over de toekomst van Tsjecho-Slowakije. In het Tsjechische Sudetenland woonden 3,5 miljoen Duitsers. De positie van de Sudeten-Duitsers zorgde voor spanningen tussen de Duitse- en Tsjechische regeringen. De Britse premier Chamberlain kwam naar Duitsland om het Duits-Tsjechische conflict te beslechten. Zijn insteek hierbij was – net als bij eerdere Duitse provocaties – om oorlog te voorkomen: appeasement-politiek. In de praktijk hield dit in dat de Duitse eisen werden ingewilligd om zo de oorlogsdreiging af te wenden. Tijdens de conferentie van München die op het bezoek van Chamberlain volgde werd besloten dat Duitsland het Sudetenland mocht bezetten. Hitler kreeg zo vrije hand in Midden-Europa.

9 en 10 november: de novemberpogrom of Kristallnacht.

Tijdens deze door de nazi's georganiseerde actie moesten joden in heel Duitsland het ontgelden. Joodse burgers en hun bezittingen werden aangevallen. Synagogen, huizen, scholen, begraafplaatsen, ziekenhuizen en bedrijven werden vernield. 91 Joden kwamen om het leven, rond de dertigduizend werden gearresteerd en gevangen gehouden in concentratiekampen. Na deze pogrom probeerden steeds meer Joden Duitsland te ontvluchten. Naar aanleiding van de kristalnacht liet Nederland 7000 Duits-Joodse vluchtelingen toe.

1939

30 januari: Hitlers Rijksdagrede

Tijdens de Rijksdagrede kondigde Hitler aan dat als het internationale Jodendom de wereld nogmaals in een oorlog zou storten, dit de vernietiging van het Joodse ras in Europa zou betekenen. De plannen voor de vernietiging waren echter nog niet concreet.

Augustus: bouw Kamp Westerbork.

In Nederland begonnen werkverschaffingsarbeiders in augustus 1939 met de bouw van Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork. Op 9 oktober 1939 kwamen de eerste 22 Joodse vluchtelingen naar het kamp. Het aantal inwoners van het kamp liep snel op. Eind april 1940 woonde er 749 vluchtelingen in het kamp. Nadat de oorlog begonnen was werden de regels in het kamp strenger. Op 1 juli 1942 werd het kamp officieel benoemd tot Polizeiliches Judendurchgangslager. De Duitse Sicherheitspolizei nam de kampleiding over.

1 september: Duitse troepen vallen Polen binnen, het begin van de oorlog.

In augustus sloten Duitsland en de Sovjet-Unie het Molotov-Ribbentroppact: een niet-aanvalsverdrag. In een geheime clausule verdeelden de landen Polen. Op 1 september vielen Duitse troepen Polen binnen, na een door Duitsland zelf gefingeerd grensconflict. Naar aanleiding van de inval in Polen verklaren Frankrijk en Engeland op 3 september Duitsland de oorlog. Op 10 september verklaart ook Canada de oorlog aan Duitsland.

Oktober: de start van 'Aktion T4' in Duitsland.

Onder de noemer van dit programma werden chronisch zieken en gehandicapten vermoord. Volgens nazijargon kregen de slachtoffers een genadedood. Tijdens T4 werden

experimenten uitgevoerd met het vergassen van patiënten. Het idee dat door middel van gas met weinig personeel in korte tijd veel slachtoffers gemaakt konden worden had grote gevolgen.

1940

10 mei: het Duitse leger valt Nederland binnen.
Bij de Grebberberg vinden korte, hevige gevechten plaats.

14 mei: bombardement van Rotterdam.
De Duitse luchtmacht bombardeerde Rotterdam en dreigde met meer bombardementen, waarna Nederland capituleerde en werd bezet. Ten tijde van de capitulatie bevonden zich zo'n 30 000 Duits-Joodse vluchtelingen in Nederland. In Nederland worden al snel anti-Joodse maatregelen ingevoerd.

1 juni, anti-Joodse maatregelen: Joden in Nederland moeten de luchtbescherming verlaten

31 juli, anti-Joodse maatregelen: verbod op ritueel (kosjer) slachten

28 augustus, anti-Joodse maatregelen: er mogen geen Joden meer in overheidsdienst benoemd, gekozen of bevorderd worden

14 september, anti-Joodse maatregelen: Joden worden geweerd van de Amsterdamse markten

30 september, anti-Joodse maatregelen: een circulaire wordt verspreid onder de plaatselijke overheden, waarin gedefinieerd wordt wie Jood is: iemand met één Joodse grootouder die lid is geweest van de Joodse gemeenschap.

5 oktober: ambtenaren moeten een ariërverklaring tekenen
Wie de verklaring niet tekende, werd uit overheidsdienst ontslagen.

22 oktober, anti-Joodse maatregelen: alle Joodse ondernemers moeten hun bedrijf aanmelden bij een door de bezetter ingestelde bedrijfscontroledienst

21 november, anti-Joodse maatregelen: alle Joden worden uit overheidsdienst ontslagen

1941

7 januari, anti-Joodse maatregelen: bioscoopbezoek wordt voor Joden verboden

10 januari, anti-Joodse maatregelen: meldingsplicht en registratie van alle Joden in Nederland

5 februari, anti-Joodse maatregelen: meldingsplicht Joodse artsen en advocaten,

vanaf 1 mei mogen zij slechts nog voor Joden werken

11 februari, anti-Joodse maatregelen: beperkende maatregelen voor Joodse studenten

13 februari: instelling Amsterdamse Joodsche Raad

In opdracht van de Duitse bezetter werd de Joodsche Raad opgericht. De raad voerde allerlei opdrachten uit die door de Duitsers gegeven werden. Zo moest de raad bijvoorbeeld ook meewerken aan de organisatie van de deportaties van Nederlandse Joden.

22 en 23 februari: eerste razzia in Amsterdam.

Op 11 februari 1941 overleed een NSB'er tijdens een gevecht in de Amsterdamse joodenbuurt. In de week die volgde raakte Duitse agenten gewond doordat ze werden bespoten met ammoniak. De Duitse bezetter wilde represailles voor deze gebeurtenissen. Op 22 februari zette Duitse militairen het J.D. Meyerplein en het Waterlooplein af. Joodse mannen en jongens werden opgepakt. De volgende dag werden nog meer Joden opgepakt. In totaal werden 427 Joodse mannen en jongens opgepakt en gedeporteerd. Eén van hen overleefde de oorlog.

25 en 26 februari: Februaristaking.

Als protest tegen de razzia en de anti-Joodse maatregelen gingen Amsterdamse arbeiders in staking. De staking breidde zich de volgende dag uit naar gebieden buiten Amsterdam. De Duitse bezetter sloeg de staking hardhandig neer.

27 februari, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen geen bloeddonor meer zijn

11 april: eerste editie van het Joodsche Weekblad verschijnt

Het Joodsche Weekblad was een uitgave van de Joodsche Raad. De Raad probeerde met het weekblad zo veel mogelijk Joden te bereiken en van belangrijke informatie te voorzien. Daarnaast was er ook aandacht voor religie, vrijetijdsbesteding en beroepscursussen. De Duitse bezetter gebruikte het weekblad om bepaalde verordeningen aangaande de Joden openbaar te maken. In september 1943 verscheen de laatste editie van het Joodsche Weekblad.

15 april, anti-Joodse maatregelen: Joden moeten hun radio inleveren

1 mei, anti-Joodse maatregelen: Joodse apothekers, vertalers en artsen mogen alleen nog maar voor Joden werken. Joden krijgen geen toegang meer tot de effecten- en handelsbeurzen.

6 mei, anti-Joodse maatregelen: bepaalde Amsterdamse straten worden aangemerkt als Joodse straten

15 mei, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen niet langer in orkesten spelen.

31 mei, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen in bepaalde toeristen- en badplaatsen

geen kamers meer huren. Tevens mogen ze geen gebruik meer maken van zwembaden en openbare parken.

11 juni: razzia's in Amsterdam

In Joodse cafés, sportclubs en op straat werden 310 Joodse mannen opgepakt. Via Kamp Schoorl werden deze mannen op 26 juni naar Mauthausen gedeporteerd.

19 juni, anti-Joodse maatregelen: Joden moeten zelf zorg dragen voor de behoeftigen onder hen

26 juni, anti-Joodse maatregelen: Joodse winkels mogen niet meer open gesteld worden op zondagen

1 augustus, anti-Joodse maatregelen: Joodse makelaars mogen alleen nog voor Joden werken

8-11 augustus, anti-Joodse maatregelen: Joodse bezittingen en vermogens moeten geregistreerd worden bij de bank Lippmann-Rosenthal &co

17 augustus, anti-Joodse maatregelen: Joods grondbezit moet worden aangegeven

29 augustus, anti-Joodse maatregelen: Nederlandse bioscopen worden verplicht om de anitsemistische film *Der Ewige Jude* te vertonen tot en met april 1942

1 september, anti-Joodse maatregelen: segregatie van het onderwijs, Joodse kinderen moeten naar aparte scholen

14 september: razzia's in Twente

15 september, anti-Joodse maatregelen: Parken, dierentuinen, schouwburgen, theaters, concerten en bibliotheken zijn vanaf deze dag verboden voor Joden.

16 september, anti-Joodse maatregelen: verplichting van reisvergunningen voor Joden

22 september, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen geen lid meer zijn van verenigingen en stichtingen zonder economisch doel

24 september, anti-Joodse maatregelen: voor bepaalde ambachten en beroepen worden Joden verplicht een vergunning aan te vragen

7-8 oktober, anti-Joodse maatregelen: razzia's op verschillende plekken

26 oktober, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen geen niet-Joods personeel meer in dienst hebben

1 november:, anti-Joodse maatregelen joden worden gedwongen hun lidmaatschap

van verenigingen waar ook niet-Joden lid zijn op te zeggen.

7 november, anti-Joodse maatregelen: het wordt Joden verboden te reizen of verhuizen zonder vergunning

5 december, anti-Joodse maatregelen: niet-Nederlandse Joden moeten zich melden voor 'vrijwillige emigratie'.

1942

10 januari: de eerste werkeloze Amsterdamse Joden vertrekken naar werkverschaffingskampen in Nederland

17 januari: Joden uit Zaandam worden overgebracht naar Amsterdam

23 januari, anti-Joodse maatregelen: in Joodse persoonsbewijzen komt nu een stempel 'J' te staan. Joden mogen niet meer autorijden.

1 maart, anti-Joodse maatregelen: beperking van de reisvergunning voor Joden.

20 maart, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen geen meubels of huisraad meer verkopen

25 maart, anti-Joodse maatregelen: Joden en niet-Joden mogen niet meer huwen.

26 maart, anti-Joodse maatregelen: Joodse slagers krijgen geen vlees meer toegewezen

27 maart, anti-Joodse maatregelen: invoering van de Nürnberger Rassenwetten in de bezette gebieden

24 april, anti-Joodse maatregelen: sluiting Joodse slagerijen

3 mei, anti-Joodse maatregelen: invoering Jodenster, Joden mogen geen rekening meer hebben bij de postgiro

20 mei: Scheveningse Joden moeten naar Amsterdam verhuizen

21 mei, anti-Joodse maatregelen: Joden moeten hun bezittingen met een waarde boven de 250 gulden inleveren bij Lippmann-Rosenthal. Verbod op het huren van bankkluizen

31 mei, anti-Joodse maatregelen: er worden geen reisvergunningen meer afgegeven aan Joden

12 juni, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen geen groente en fruit meer kopen in niet-Joodse winkels. Alle vormen van sport worden verboden voor Joden. Fietsen en

andersoortige vervoersmiddelen moeten worden ingeleverd.

26 juni: aan de Joodse Raad wordt gemeld dat er begonnen zal worden met deportaties van de Joden.

30 juni, anti-Joodse maatregelen: instelling van een avondklok voor Joden vanaf uur. Joden mogen alleen nog inkopen doen in niet-Joodse winkels tussen 15 en 17 uur. Openbaar vervoer wordt verboden voor Joden, evenals kapperszaken. Joden mogen geen gebruik meer maken van publieke telefoons.

14 juli: razzia in Amsterdam

Zo'n 700 Joodse mannen en vrouwen werden opgepakt op straat. Aan de Joodse Raad werd door de Sicherheitspolizei medegedeeld dat als er diezelfde week niet 4000 daartoe aangewezen Joden naar de werkkampen in Duitsland zouden gaan, de tijdens de razzia opgepakte mannen naar een concentratiekamp gedeporteerd werden.

15 juli, anti-Joodse maatregelen: Telefoons worden weggehaald uit de woningen van Joden. Vanuit Westerbork vertrekt de eerste trein met Amsterdamse Joden. In totaal zullen er 102 transporten plaatsvinden vanuit de Nederlandse kampen naar kampen in Oost-Europa.

16 juli, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen slechts nog overlijdensberichten en dankbetuigingen laten vervaardigen, ander familiedrukwerk wordt verboden.

6 augustus: razzia's in heel Nederland

14 augustus, anti-Joodse maatregelen: bij besluit van de burgemeester werden straten vernoemd naar personen van Joodse afkomst gewijzigd.

11 september, anti-Joodse maatregelen: registratie gemengd gehuwden

15 september, anti-Joodse maatregelen: Joodse studenten worden uitgesloten van onderwijs

2-3 oktober, anti-Joodse maatregelen: Joodse werkkampen worden ontruimd, de bewoners worden afgevoerd naar Westerbork. Familie van de bewoners worden opgepakt en ook gedeporteerd.

1943

16 januari: eerste Joden komen aan in kamp Vught

Kamp Vught was het enige SS-concentratiekamp buiten Duitsland en door Duitsland geannexeerde gebieden. Het kamp werd gemodelleerd naar andere SS-kampen en stond ook onder rechtstreeks commando van het SS-hoofdkantoor in Berlijn. Het kamp werd opgericht omdat de SS toenemende hoeveelheid gevangenen in de doorgangskampen Amersfoort en Westerbork niet meer kon verwerken. Van de opening van het kamp tot de bevrijding in september 1944 hebben er zo'n 32 000 mensen gevangen gezeten.

5 februari, anti-Joodse maatregelen: Joden mogen niet meer rechtstreeks verzoekschriften of brieven naar de Duitse autoriteiten sturen, dit moet via de Joodse Raad

2 maart, anti-Joodse maatregelen: eerste deportaties naar Sobibor
Sobibor was een vernietigingskamp in Polen. Haast iedereen die na het kamp gedeporteerd werd, werd direct na aankomst vergast. Een enkeling werd geselecteerd om dwangarbeid te verrichten in de omgeving van het kamp. In totaal werden 170 000 mensen vermoord in het kamp, waarvan ruim 34 000 Nederlandse Joden. Slechts achttien Nederlanders keerden terug uit het kamp.

5-6 april, anti-Joodse maatregelen: Joden moeten de provincies verlaten, ze worden overgebracht naar kamp Vught.

23 april: de Nederlandse provincies worden Judenrein verklaard

5 mei, anti-Joodse maatregelen: gemengd gehuwden worden voor de keuze gesteld: deportatie of sterilisatie

26 mei en 20 juni: grootschalige razzia's in Amsterdam

15 juli: razzia's op het platteland

29 september: laatste grote razzia in Amsterdam, waarna de Joodse Raad geliquideerd wordt.

december, anti-Joodse maatregelen: oproep gemengd gehuwden voor de werkkampen

1944

1 februari: razzia waarbij alle Joden die op een beschermde lijst stonden worden opgepakt

16 mei: razzia waarbij zigeuners en 'asocialen' worden opgepakt

6 juni: geallieerde landing in Normandië, D-day
Vroeg in de morgen landde verschillende geallieerde troepen in Normandië. 156 205 soldaten zijn bij de missie betrokken. Meter voor meter trekken de geallieerden op. Na tweeënhalve maand is Parijs bereikt en trekken de troepen verder Noordwaarts.

12 september : Amerikaanse troepen trekken Zuid-Limburg binnen, de eerste Nederlandse dorpen worden bevrijd

13 september: laatste transport van Westerbork naar Bergen-Belsen

13 en 14 september: bevrijding Maastricht. In de weken die volgen wordt de rest van

Nederland beneden de rivieren bevrijd, behalve het gebied ten oosten van de Maas.

1945

4 mei: onvoorwaardelijke overgave van de Duitse bezetter in Nederland.

Nederland is bijna volledig bevrijd. Op Texel bleef de Duitse bezetter aanwezig tot 20 mei, op Schiermonnikoog tot 11 juni.